

ALISHER NAVOIYNING “ARBA’IN” ASARI HAQIDA

Farg‘ona davlat universiteti

Filologiya fakulteti

23.90A guruh talabasi

Toshaliyeva Odina

Anotatsiya

Ushbu maqolada Alisher Navoiyning asarlaridan biri bo‘lgan “Arba’in” (“Qirq hadis”) asari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Asarda Rasululloh Muhammad (s.a.v.)ning qirq sahih hadisi she’riy shaklda tarjima va sharh qilinganligi, ushbu jarayonda Navoiy va uning ustози Abdurahmon Jomiy ijodiy uslubining o‘xshash va farqli jihatlari ochib beriladi. Hadislarning axloqiy-ma’rifiy mohiyati, tarjima jarayonida badiiyat qonuniyatlariga amal qilinishi va asarning o‘zbek adabiy tilidagi o‘rni yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, Arba’in, qirq hadis, Abdurahmon Jomiy, tarjima-sharh, axloqiy-ma’rifiy adabiyot.

Alisher Navoiy o‘zbek mumtoz adabiyotining eng yirik namoyandasi sifatida nafaqat badiiy ijod, balki diniy-ma’rifiy yo‘nalishdagi asarlari bilan ham alohida e’tibor qozongan. Uning ijodida she’riyat yetakchi o‘rin tutsa-da, barcha asarlari “Xazoyin ul-maoniyy” devonlariga kiritilmagan. Ana shunday mustaqil asarlardan biri — “Arba’in” bo‘lib, u hadis ilmi va badiiy ijod uyg‘unligining yorqin namunasi sanaladi.

“Arba’in” asari hijriy 886-yil (milodiy 1481-yil)da yaratilgan bo‘lib, unda Rasululloh Muhammad (s.a.v.)ning qirq sahih hadisi to‘rt misradan iborat qit’alar shaklida turkiy tilda sharhlanadi. Asar yaratilishiga Abdurahmon Jomiyning fors tilida yozgan “Arba’in hadis”i kuchli turtki bo‘lgan.

Alisher Navoiy asarning muqaddimasida “Arba’in”ni yozishdan ko‘zlangan asosiy maqsadni ochiq bayon etadi. Unga ko‘ra, hadislarning sharhi orqali xalqni jaholatdan xalos etish, ilm va ma’rifatga yetaklash, insonlarni axloqan komillikka chorlash ko‘zda tutilgan.

Shoir ilmni faqat o'rganish emas, balki uni boshqalarga o'rgatish, jamiyat manfaatiga xizmat qildirish g'oyasini ilgari suradi.

Asarning axloqiy-ijtimoiy yo'nalishi Navoiyning butun ijodiga xos bo'lgan insonparvarlik, xalqparvarlik g'oyalari bilan chambarchas bog'liqdir. Shu bois "Arba'in" faqat diniy asar bo'lib qolmay, balki keng ma'noda ma'rifiy-badiiy yodgorlik sifatida baholanadi.

"Arba'in" asaridagi hadislar arab tilidagi asl matndan bevosita so'zma-so'z tarjima qilinmaydi. Navoiy tarjima jarayonida badiiy talqin yo'lini tanlab, hadis mazmunini she'riy qit'a shaklida sharhlaydi. Bu holat asarning estetik qiymatini yanada oshirgan.

Masalan, ilmni yashirmaslik, uni boshqalarga o'rgatish haqidagi hadis Navoiy tomonidan quyidagicha badiiy talqin qilinadi:

Ey xiradmand olimeki senga,

Ilmi din ro'ziy ayladi sone'.

Kishi o'rgansa, qilmag'il mahrum,

Yoki naf' olsa, bo'lmag'il mone'.

Bu qit'ada hadisning qisqa mazmuni keng axloqiy-falsafiy ma'noda ochib beriladi. Shoir murojaat uslubidan foydalanib, olimning jamiyat oldidagi mas'uliyatini ta'kidlaydi.

Xuddi shuningdek, "odamlarga foydasi tegadigan inson eng yaxshi insondir" mazmunidagi hadis savol-javob shaklida talqin qilinadi. Bu esa hadis ruhidagi uslubni saqlab qolgan holda, uni badiiy jihatdan mukammallashtiradi.

Jomiy va Navoiy "Arba'in" asarida bir xil hadislarni sharhlagan bo'lsalar-da, ularning ijodiy yondashuvida ayrim farqlar mavjud. Jomiy forsiy she'riyat an'analari ta'yaniga tayangan holda falsafiy mushohadani kuchaytirsa, Navoiy turkiy tilning sodda va ta'sirchan imkoniyatlaridan foydalangan.

Navoiy sharhlarida xalqchil ruh, tushunarli ifodalar va aniq xulosa ustuvorlik qiladi. Bu esa asarning keng omma orasida o‘qilishi va tushunilishini osonlashtirgan.

“Arba’in” asarining muhim jihatlaridan biri — uning yuksak badiiy-estetik darajasidir. Alisher Navoiy hadislarni sharhlash jarayonida mumtoz she’riyatning vazn, qofiya, badiiy san’atlar kabi qonuniyatlariga qat’iy amal qiladi. Har bir hadis to‘rt misrali qit’a shaklida berilib, mazmunan yakunlangan fikrni ifodalaydi. Bu esa asarning kompozitsion yaxlitligini ta’minlaydi.

Shoir tazod, takror, murojaat, savol-javob kabi usullardan mahorat bilan foydalanadi. Ayniqsa, murojaat shakli o‘quvchini bevosita suhbatga tortib, hadis mazmunini yanada ta’sirchan qiladi. Arab tilidagi qisqa va ixcham hadis mazmuni turkiy tilda kengaytirilgan holda, lekin asl ruhiga putur yetkazilmasdan talqin etiladi.

“Arba’in” asari til jihatidan ham alohida e’tiborga loyiq. Unda XV asr o‘zbek adabiy tilining eng go‘zal namunalari mujassam. Navoiy sodda, xalqchil, shu bilan birga, badiiy jihatdan pishiq leksik birliklardan foydalanadi. Arabcha va forsha so‘zlar me’yorida qo‘llanib, asosiy mazmun turkiy til vositasida yetkaziladi.

Shoirning maqsadi hadis ilmini faqatgina ulamolar doirasida emas, balki oddiy xalq orasida ham tushunarli qilish bo‘lgan. Shu sababli u murakkab diniy tushunchalarni oddiy, ravon va obrazli ifodalar orqali bayon etadi. Bu holat “Arba’in” asarining ma’rifiy ahamiyatini yanada oshiradi.

Asarda jamlangan qirq hadis mazmunan inson axloqining deyarli barcha muhim jihatlarini qamrab oladi. Ilmga rag‘bat, saxovat, halollik, mehnatsevarlik, kamtarlik, boshqalarga foyda yetkazish kabi fazilatlar hadislar orqali targ‘ib qilinadi. Navoiy bu fazilatlarni shunchaki sanab o‘tmaydi, balki ularni hayotiy misollar va badiiy obrazlar yordamida o‘quvchi ongiga singdiradi.

“Arba’in” asari o‘z davrida ham, bugungi kunda ham yosh avlodni ma’naviy barkamollikka yetaklovchi muhim manba bo‘lib xizmat qilmoqda. Asardagi g‘oyalar zamonaviy jamiyat uchun ham dolzarbligini yo‘qotmagan.

Alisher Navoiy ijodida “Arba’in” alohida o‘rin egallaydi. U shoirning nafaqat adib, balki chuqur diniy-ilmiy tafakkur egasi ekanini ham ko‘rsatadi. Ushbu asar Navoiy ijodidagi axloqiy-didaktik yo‘nalishning yorqin namunasi bo‘lib, keyingi davrlardagi turkiy adabiyotda hadislarini she‘riy sharhlash an‘anasiga kuchli ta’sir ko‘rsatgan.

Navoiy “Arba’in” orqali turkiy tilning diniy-ilmiy matnlarni ifodalashdagi imkoniyatlarini amalda namoyon etib berdi. Bu esa o‘zbek adabiy tilining rivojida muhim bosqich bo‘ldi.

Xulosa.

Alisher Navoiyning “Arba’in” asari hadis ilmi bilan badiiy tafakkur uyg‘unlashgan nodir yodgorlikdir. Shoir qirq hadisni turkiy tilda yuksak badiiy saviyada sharhlab, ularni mustaqil axloqiy-falsafiy qit‘alar darajasiga ko‘targan. Asar xalqni ilm-ma’rifatga chorlaydi, insoniy fazilatlarini ulug‘laydi va jamiyat taraqqiyoti uchun zarur bo‘lgan g‘oyalarni ilgari suradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Navoiy, Alisher. Arba’in. — Toshkent: Meros, 1991.
2. Navoiy, Alisher. Vaqfiya. — Toshkent: Fan, 1991.
3. Jomiy, Abdurahmon. Arba’in hadis.
4. Mamatqulova N. Alisher Navoiyning “Arba’in” asariga qisqacha sharh. // Scientific Progress, 2021.
5. Rustam, A. Arba’in hadis sharhlari. — Toshkent: Meros, 1991.
6. Karimov, B. Alisher Navoiy va hadis ilmi. — Toshkent: Adabiyot va san’at, 2005.
7. Haqqulov, I. Navoiyshunoslik asoslari. — Toshkent: Akademnashr, 2010.